

5-6 кылаас үөрэнээччилэригэр төрөөбүт литература уруогар саха худуоһунньуктарын хартыынатын туһаны

У. К.Винокурова, саха тыла, төрөөбүт литература учуутала.

Кинигэ ойуута дьайар кыабын туһунан методист Н.И.Филиппова «5 кылааска «Төрөөбүт литературабыт» учебник-хрестоматияҕа методическай ыйыылар» кинигэтигэр субу курдук суруйар:«...оҕо хайа бабар сааһыгар ойууну, уруһуйу кэрэхсэн, болбойон уһундук көрөр, ис хоһоонун кэпсиир, тексти кытта тэңниир кыахтаах. Ойууттан үөрэнээчи уус-уран айымньыга кэпсэнэр кэм туһунан өйдөбүлэ кэниир, байар, айымньы геройдарын майгыларын-сигилилэрин, иэйиилэрин, көрдөрүллэр түгэңнэ сыһыаннарын туһунан санаата чопчуланар.

Үөрэнэр кинигэ ойууларыгар профессор Б.Карлаварис манньк сүрүн ирдэбили туруорар: «I-III кылаас үөрэнээччилэригэр анаммыт ойуу уус-уран уонна иитэр-үөрэтэр көдүүстээх, аныгылыы буолуохтаах. Кини үөрэнээччини кэрэбэ уһуйарын тэңэ, өй-санаа өттүнэн иитэр - үөрэтэр кыахтаах, чуолкай, өңнөөх уонна кэрэхсэбиллэх буолара ирдэнэр» Итини тэңэ литература учебнигың ойууларыгар, маңнайгытынан, айымньы тексттэн туораабакка, хайаан да сөп түбэхэрин уонна, иккиһинэн, олох кырдыгар, логикатыгар сөп түбэхэрин ирдиир хайаан да наадалаах. Оччоҕо эрэ тексти кытта үлэбэ ойууну толору туһанар кыах үөскүөн сөп»

Уруһуй киһи көрөн ылынар кыабын нөңүө дьайыта эмиэ күүстээх. Үөрэнээччилэри уус-уран айымньы эйгэтигэр киллэрэр атын ньымалары сэргэ, ордук тылынан дьайыыга сыһыаран, айымньыга дьүөрэ ис номохтоох уруһуйу көрдөрүү оҕо уйулҕатын хамсатар кыаҕа күүһүрэр. Анардас истэн ылынарын таһынан, өссө көрөн олоруу- туругу уларытыыга быһаччы тиэрдиэн сөп.

Хартыынанан үлэ манньк хайысхалаах буолуон сөп:

- Айымньы ис хоһоонун дириңэтэн өйдүүргэ туһаны;
- Тылы байытар үлэбэ туттуу;
- Тылы сайыннарар үлэни тэрийии;
- Оҕо айар фантазиятын сайыннарар үлэбэ туһаны;
- Олохтоох худуоһунньуктар үлэлэрин билсии;
- хатылааһын уруокка туһаны;

Учуобунньукка киирбит хартыыналары киһи-киһи араастык ылыныа, мин көрүүбэр сорох уруһуй тиэкис ис номоҕор соччо барсыбат. 5-7 кылаас оҕолоругар кинигэ ойуута оҕо көрүүтүгэр хайдах дьайарын билээри манньк ис хоһоонноох ыйытык бэриллибитэ:

1. Кинигэ ойуута (хартыына) айымньыга туох суолталаах дии саныыгын? 5-7 кылаас «Төрөөбүт литература» үөрэх кинигэтэ ойуута суох буолуон сөп дуо?
2. 5-7 кылаас «Төрөөбүт литература» үөрэх кинигэтигэр ордук хайа уруһуйу (иллюстрацияны) табыллыбыт дии санаатын? Сиилээ.
3. Эн худуоһунньук эбитин буоллар, хайа уруһуйу тупсарыан, уларытан биэриэн этэй? Туох санааттан?
4. Үөрэх кинигэтигэр анаан уруһуйдуур худуоһунньукка тугу сүбэлиэн этэй?

Онуоха оҕо хоруйа субу курдук:

...кинигэ ойуута айымньыга суолтата улахан, кэпсэнэр дьоруой хайдах киһи буоларын, буолар түбэлтэни биллэрэр аналлаах, кинигэ хайаан да ойуулаах буолуохтаах...

... 5 кылаас үөрэх кинигэтин ойуута цветной, детсад саастаах оҕолорго барсар, наһаа детскай баҕайы...

... 6-7 кылаас үөрэх кинигэтэ ойуута цветной буолбатаҕа куһаҕан...

...мин хуудоунньук эбитим буоллар, болѳомтобун мэтириэт ойуутугар ууруом этэ, сирэйин-хараѳын чуолкай гына уруһуйдуом этэ.

... хуудоунньукка өгүн-дьүһүнүн тупсарарыгар, дыин олоххо сыһыаран, айымньы ис номоѳор барсар гына ойуулууругар баѳарабын...

Оѳолор санааларын, баѳаларын ааѳан баран, кинигэ ойуутун суолтата 11-13 саастаах оѳоѳо улахан оруоллаах эбит диэн түмүккэ кэлэѳин. Үгүстэр уруһуй өннөөх буоларын, итиэннэ хаартыска курдук дьэнкэ, чуолкай буолуон баѳараллар эбит. Холобур, табыллыбыт, сөбүлээбит уруһуйдара манныктар:

1 Биэс ынахтаах Бэйбэриктэн эмээхсин

2 Хачыгыр

3 Тиэтэйбит

4 Күөрэгэй

5 Нуоралдьыма чаранар

6 Саллаат оѳото Чооруона

7 Ыһыах алгыһа

8 Муора арыгытыгар айан

ФГүөС иннинээѳи үөрэнэр учуобунньукка ордук хото элбэх уруһуй 5 кылаас үөрэх кинигэтигэр, уопсайа 20, онтон 6-7 кылаастар кинигэлэригэр 6-7 уруһуй баара .

Билинни 5-6 кылаас оѳолоро үөрэнэр «Төрөөбүт литература» үөрэх кинигэтин ылан көрөр буоллаха, 5 кылааска хуудоунньук А.Н.Баишев, Н.Н.Николаева, Нь.Е.Ябловская, А.В.Постникова уруһуйдара кирибиттэр:

1. «Биэс ынахтаах Бэйбэриктэн эмээхсин» остуоруйа

2. «Үчүгэй Үөдүйээн» остуоруйа

3. С.С. Васильев-Борогонскай «Мөнгүрүүр Бөѳө», «Эрчимэн Бэргэн» олонхото

4. С.Р.Кулачиков - Эллэй «Чурум-Чурумчуку» поэмата

5. Т.Е.Сметанин «Күөрэгэй» остуоруйата, «Егор Чээрин» сэһэнэ

6. Н.Е.Мординов-А.Аччыгыһа «Ийэ», «Аѳа» («Сааскы кэм» романтан)

7. Н.С.Тарабукин «Ийэм кэпсиирэ»

8. С.С.Яковлев-Эрилик Эристиин «Хачыгыр» кэпсээнэ

9. Д.К.Сивцев – Суорун Омоллоон «Чөөчө» кэпсээнэ

10. Н.М.Заболоцкай-Чысхаан «Сайылыкка» кэпсээнэ

11. Т.Е.Сметанин «Мэхээлэчээн булчут кэпсээннэрэ»

12. «Майаѳатта Бэрт Хара», «Омоѳой Баай уонна Эллэй Боотур», Ыһыах алгыһа,

13. Н.А.Лугинов «Нуоралдьыма чаранар» сэһэнэ

14. А.И.Софронов «Куоратчыт» кэпсээнэ

15. А.Е.Кулаковскай “Кэччэгэй баай” хоһооно

16. С.А.Попов-Тумат «Ымыылаах ыт

Билигин үөрэх биридимэтин материалнай –техникскэй хааччыһы кэмпилэигэр көрдөрөр –иһитиннэрэр босуобуйаѳа айымньы ис хоһоонунан сюжеттаах хартыналар анаан кирибиттэр. Маны таһынан, учуутал 5-7 кылааска ааѳыллар айымньыларга субу үлэлэри туһаныан сөп.

Саха хуудоунньуктарын үлэлэригэр ыйынньык

№	Тиэмэтэ	Хуудоунньук үлэтэ	Туһанар кинигэ
1	С. Васильев. Эрчимэн Бэргэн	И. В. Попов.Олонхосут И.Н.Винокуров-Табаахырап. Д.К.Сивцев.С.А.Саввин- Куохайаан. Романов П.П. Портрет	И. А. Потапов Первые художники Якутии (1979с.) Художники Якутии (1983с.)кинигэлэригэр. И. А. Потапов Валериан Васильев кинигэтигэр. И. А. Потапов Художники Якутии.1983с.

		<p>олонхосута Тонг Суоруна. 1944г.</p> <p>Александров С.Л. Портрет олонхосута(сказителя) 1956</p> <p>П.П.Романов. Витязь с невестой.</p> <p>В.Васильев. Аал- Луук мас, П. П. Ядрихинской.</p> <p>Т.А.Степанов.Балаҗан иһэ, Бухатыыр, Олонхо сирэ-дойдута,Аал-Луук мас, о.д.а. үлэлэрэ.</p> <p>В. Ноева «Эрчимэн Бэргэн» олонхоҗо ойуулар.</p> <p>Н.Е.Ябловская, А.Д.Васильев,И.И.Попов олонхо тиэмэтигэр уруһуйдара</p>	<p>книгэлэригэр уонна слайдалар, хаартыскалар.</p> <p>Чуораанчык 1, 2 №-рэ 1988с.</p> <p>Вера Ноева. Альбом.Бичик.2007.</p> <p>Олонхо дойдута.Бичик.2006.</p> <p>С.Васильев. Батастыыр Баатыр. Бичик.1995.</p> <p>В.Авдеев.Богатыри олонхо.Бичик.1995.</p>
2	С. П. Данилов Манчаары туһунан кэпсээннэр.	Манчаары бүүһэ	
3	Эллэй. Чурум- Чурумчуку поэмата.	А. Н. Осипов.Саха поэта С. Р. Купачиков-Эллэй.	И. А. Потапов Художники Якутии (1983с.) кинигэтэ.
4	Амма Аччыгыйа. Сааскы кэм романтан быһа тардыы	Е. Шапошников Сааскы кэм романна ойуулар.	Альбом. Орто оскуолаҗа саха литературатыгар пособие.Якутскай, 1958.
5	П. А. Ойуунускай. Оҗо куйуурдуу турара.	В.Васильев Поэт. П.П.Романов. Портрет П.А.Ойунского В. Сивцев Таатта бастакы оскуолата. И.Капитонов.Портрет П.А.Ойунского. Рассвет. В.Сивцев. Старый	И. А. Потапов Художники Якутии Иванова З.И. Северные вернисажи. 1990. 1983с. Платон Ойунский.Альбом. 1978с.

		Черкех.Здание одноклассного училища, где с 1907 г обучался П.А. Ойунский.	
6	Эрилик Эристиин. Хачыгыр	М.М.Носов В юрте бедняка	И.А.Потапов Первые художники Якутии.1974. И.А.Потапов Художники Якутии.1983.
7	Суорун Омоллоон. Чүөчээски	Н.А.Павлов.Холкуоска И.В.Попов. Шаман. Жертвенное дерево-кэрэх. Могильный лабаз шамана-арангас. М.Носов.Ойуун.Линогравюра.	И.А.Потапов. Художники Якутии.1983
8	Н.Лугинов. Нуоралдьыма чаранар	В.Васильев.Пропавший без вести.Скорбь. В.Иванов.Сайылык	И.А.Потапов.Художники Якутии. 1983
9	Т.Е.Сметанин. Егор Чээрин	В.Захаров.Кимэн киири диэн чааска онорбут уруһуйдара Е.М.Шапошников «Егор Чээрин» сэһэннэ уруһуйа	Чуораанчык сурунаал 1988, № 5
11	Норуот суруйааччыларын ааҕарга	А.Н.Осипов. Народные писатели Якутии.	И.А.Потапов. Художники Якутии. 1983 Афанасий Осипов. 1977 П.К.Рожина.Учебное издание.Изобразительское искусство Якутии.Бичик.
12	П.А.Ойуунускай. Сүрэх. Өрүөл кэриэһэ.	Е.М.Шапошников.Ледовая осада. Э.Сивцев.Смерть товарища. И.В.Попов.Хохочой.(Жертвы засады бандитов) Эскиз. Зверство белобандитов. А.П.Мунхалов. Атака. Сорлдат революции.Свет правды.Из серии Гражданская война в Якутии 1967-68г	

		<p>Линогравюра. Н.М.Засимов. Завещание(Сасыл-Сысы) 1960г</p>	
13	Норуот тылынан уусуран айымньыта.Сизэртуюм тойуктара.	<p>Т.А.Степанов.Средний мир.Ысыах. из серии «Якутский героический эпос «Олонхо»</p>	<p>П.К.Рожина.Учебное издание.Изобразительское искусство Якутии.Бичик.</p>
14	А.И.Софронов олоҕо	<p>Э.И.Васильев. Писатель А.Софронов с отцом.</p>	
15	Булчут алгыһа. Хоһоон	И.Пестряков ойуулара	Байанай алгыһа.Бичик.2000.
16	А.И.Софронов. «Маннайгы хаар» хоһоон	<p>Л.М.Габышев.Ленские дали. В.Г.Петров.Осень в дойдунцах. Т.А.Степанов. Осень.</p>	<p>П.К.Рожина.Учебное издание.Изобразительское искусство Якутии.Бичик.</p>
17	С.П.Данилов. «Кыһынны күн» хоһоон	<p>А.Е.Евстафьев.Зимний день. Из серии «Детство.Родные мотивы»</p>	<p>П.К.Рожина.Учебное издание.Изобразительское искусство Якутии.Бичик</p>
18	Остуоруйа.Биэс ынахтаах Бэйбэрикээн эмээхсин	И.Попов остуоруйаҕа уруһуйа	Биэс ынахтаах Бэйбэрикээн эмээхсин. Бичик.1993
19	И.И.Артамонов.Мин мантан сэриигэ барбытым.	Н.А.Павлов.Проводы.	

